

Η διαλεκτική της αυτονομίας και του πατερναλισμού στην Βιοηθική (Δημήτρης Τσιολακίδης, Θεολόγος)

/ [Πεμπτουσία](#)

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησαν τον διεπιστημονικό κλάδο της βιοηθικής είναι η θεώρηση και η διαχείριση του πατερναλισμού στην σχέση Ιατρού και ασθενούς. Οι ειδικές συνθήκες ψυχολογίας και σχέσεων που δημιουργούν τα προβλήματα υγείας, καλλιεργούν από τα αρχαία χρόνια ένα πλαίσιο εξάρτησης του ασθενούς από τον ιατρό. Στη νεωτερικότητα μέσα από την περί αυτονομίας φιλοσοφία του Καντ, αρχίζει και αμφισβητείται οτιδήποτε περιορίζει την αυτοδιάθεση του ατόμου. Στο πεδίο της βιοηθικής, το οποίο γεννιέται και ανατύσσεται τις τελευταίες επτά σχεδόν δεκαετίες, η αυτονομία έρχεται σε μία έντονη διαλεκτική με τον ιατρικό πατερναλισμό. Η μελέτη του επί τετραετία συνεργάτη της Πεμπτουσίας, κ. Δημήτρη Τσιολακίδη, για το θεωρητικό υπόβαθρο και τις πρακτικές συνέπειες της διαλεκτικής της αυτονομίας και του πατερναλισμού έρχεται να προσθέσει έναν λίθο στην κατανόηση και πρόσληψη του βιοηθικού προβληματισμού από κάθε ενδιαφερόμενο. Η μελέτη θα παρουσιαστεί σε συνέχειες.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει ευσύνοπτα τις έννοιες της αυτονομίας και του πατερναλισμού όπως και τα γνωρίσματα μιας διαλεκτικής που διέπει τη σχέση τους, σύμφωνα με τις εκδοχές της θύραθεν θεώρησής της, αλλά και τον τρόπο που κατανοείται από ορθόδοξη θρησκευτική σκοπιά. Η προσέγγιση επιχειρείται σε συνάφεια με το δικαίωμα του υποκειμένου στην ιατρική φροντίδα πάσχοντος ανθρώπου να ενημερώνεται και να συναποφασίζει για το είδος της ιατρικής παροχής που θα λάβει, εντός του πλαισίου ενός βιοηθικά επικεντρωμένου προβληματισμού για την ιατρική δεοντολογία και αποβλέπει να δώσει ένα περίγραμμα του ρόλου και των αρχών της βιοηθικής στη σύγχρονη πραγματικότητα. Θα γίνει επιγραμματική αναφορά τόσο στις καταβολές και τα ίχνη της πρώιμης πατερναλιστικής αντίληψης όπως αυτή εκφράστηκε στην κλασική αρχαιότητα και όπως αποτυπώθηκε στην ιατρική δεοντολογία της ελληνιστικής εποχής με τη σύνταξη του Ιπποκρατικού όρκου, όσο και στη θεώρησή της υπό το πρίσμα της εξέτασης των θεμελιωδών χαρακτηριστικών της σχέσης πατερναλισμού και αυτονομίας στο φάσμα της σύγχρονης πραγματικότητας. Θα θιγούν συνεπυγμένα, βιοηθικά προβλήματα που ανακύπτουν ως συνέπεια των εξελίξεων στην ιατρική τη βιολογία και τις τεχνολογίες που σχετίζονται με αυτές τις επιστήμες.

Επίσης θα παρουσιαστούν οι καταγραμμένες θεολογικές θέσεις επί βιοηθικών ζητημάτων ειδομένων μέσα από το πλέγμα της αντιπαράθεσης των αρχών της αυτονομίας και του πατερναλισμού, όπως και οι εγκλωβισμοί που η αυτονομία και ο πατερναλισμός επιφυλλάσσουν όταν μεταστρέφονται σε ιδεολογήματα σε συνάρτηση με το αποτύπωμά τους στη σχέση του ιατρού προς τον ασθενή.

Εννοιολογική προσέγγιση της αυτονομίας

Αυτονομία και πατερναλισμός αποτελούν τους όρους και τις κανονιστικές αρχές από τις οποίες επηρεάζονται οι αποφάσεις για τη λήψη και την εφαρμογή θεσμικών και νομοθετικών ρυθμίσεων που αφορούν στην προστασία και προαγωγή της υγείας των πολιτών τόσο σε τοπικό όσο και σε οικουμενικό επίπεδο. Ακανθώδη ζητήματα λοιπόν είναι οι όροι και η φύση της ιατρικής φροντίδας και οι διάφορες πολυπαραγοντικές καταστάσεις που μεσολαβούν μέχρι την προαγωγή και παροχή της ιατρικής φροντίδας-υπηρεσίας, καθώς και οι μεταβολές που η ασθένεια επιφέρει στη σχέση του ιατρού με τον άρρωστο. Τα παραπάνω διευθετούνται μέσα από την εκπόνηση ηθικών πλαισίων συνταγμένων κατά κανόνα με όρους προστασίας της δημόσιας ζωής, με παράλληλο σκοπό την ισόρροπη σχέση μεταξύ των δύο βιοηθικών αρχών. Από την έκβαση αυτής της σχέσης εξαρτάται επίσης εάν και κατά πόσο η ιατρική θα ασκείται με όρους ερευνητικούς, οικονομικούς ή κοινωνικούς.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη του θέματος δόκιμο είναι να προβούμε σε μία καταρχήν αδρομερή εννοιολογική αναφορά των όρων και στη συνέχεια να επιχειρήσουμε την εξέταση από βιοηθική σκοπιά της σχέσης ασθενούς και ιατρού. Εν προκειμένω ο όρος αυτονομία φέρει ένα διευρυμένο ορισμό και παρατηρούνται διχογνωμίες σχετικά με την απόδοση της έννοιας. Έτσι κάθε απόπειρα να δοθεί ένας ακριβής και απόλυτος ορισμός της αυτονομίας παραμένει μια ανοιχτή συζήτηση (μπορεί να ορισθεί ως δικαίωμα, ως ικανότητα ή ως κατάσταση) με πολλές υπό εξέταση παραμέτρους όπως για παράδειγμα αυτές της ιδανικής αφενός και της εφικτής αφετέρου αυτονομίας.^[1] Μέσα σε αυτό το πλέγμα υπεισέρχεται και το θέμα των επιθυμιών πρώτης και δεύτερης τάξεως του υποκειμένου (η πρώτη σχετίζεται με την επιθυμία για κάτι ενώ η δεύτερη με τη διασφάλιση της επιθυμίας προς την επιθυμία για κάτι)^[2]. Θεωρείται λοιπόν κάποιος αυτόνομος όχι μόνο όταν πράττει την επιθυμία του αλλά και όταν είναι ταυτισμένος με αυτήν (Harry G. Frankfurt) πχ. ο ναρκομανής που δεν εγκρίνει την επιθυμία του να λαμβάνει ναρκωτικές ουσίες δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτόνομος. Και κατά τον Gerald Dworkin «'κάποιος είναι αυτόνομος από τη στιγμή που μπορεί να θέσει το ερώτημα αν θα αναγνωρίσει ή θα απορρίψει τους λόγους εξαιτίας των οποίων ενεργεί τώρα'».^[3]

Με άλλα λόγια το υποκείμενο θα πρέπει να δύναται να αξιολογεί το περιεχόμενο της σκέψης και εν γένει της συνείδησής του, πράγμα που το καθιστά ικανό να αντιλαμβάνεται τους εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες που επιδρούν στο σχηματισμό πεποιθήσεων και επιθυμιών, στη λήψη αποφάσεων και στην τέλεση ενεργημάτων. Όταν λοιπόν μετά από διαβούλευση το άτομο διαπιστώσει ότι οι

πεποιθήσεις, αποφάσεις και πράξεις του, δεν είναι προϊόν επηρεασμού τρίτων και αποτέλεσμα στρεβλής αντίληψης, τότε είναι αυτόνομο. Δηλαδή η άσκηση της βουλευσιακής του αυτονομίας(έγκριση η απόρριψη επιθυμιών πρώτης τάξης) να έχει εξασφαλισθεί από την επιτυχή άσκηση της γνωσιακής αυτονομίας(εγγύηση ότι οι πεποιθήσεις είναι δικαιολογημένες και αληθείς). Υπό τις προϋποθέσεις όμως μιας εφικτής αυτονομίας μεταξύ δύο υποκειμένων δεν αναλογεί πάντα ο ίδιος βαθμός αυτονομίας. Υπό το βάρος αυτή της πραγματικότητας δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την απαίτηση μιας πιο σύνθετης προσέγγισης στο θέμα αλλά για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης θα περιοριστούμε στη θεώρηση της αυτονομίας ως ελευθερίας της βούλησης του υποκειμένου να κάνει αυτό που επιθυμεί, να παίρνει καθοριστικές αποφάσεις κατόπιν ενημέρωσης απαλλαγμένο από κάθε καταναγκασμό της συνείδησης υπό οποιαδήποτε συνθήκη και υπό την προϋπόθεση ότι οι επιλογές του αναγνωρίζονται από το ίδιο ως το αποτέλεσμα μιας νοητικής διαδικασίας και ως συνέπεια της άσκησης του δικαιώματος που έχει προς αυτήν.

Η αρχή της αυτονομίας ως δυνατότητας αυτοκαθορισμού κανόνων κοινωνικής ζωής, απαντάται ιστορικά στις πόλεις κράτοι της αρχαίας Ελλάδας που θέτουν ως συλλογικές οντότητες οι ίδιες τους νόμους που διέπουν τη λειτουργία τους. Όμως μια μαρτυρία της πρώτης απόπειρας ως εγγενούς και δυνάμει να εκφραστεί δυνατότητας να αποκτήσει ο άνθρωπος αυτοαντίληψη αυτογνωσία και να αυτοπροσδιοριστεί την αντλούμε από την παρακολούθηση της εξελικτικής διαδικασίας του πρώιμου ελληνικού πολιτισμού. Η ανάδυση της αυτονομίας ως αυτοσυνειδησίας και βιωματικής κατάστασης, είναι το αποτέλεσμα κατά την άκρως ενδιαφέρουσα οπτική του BRUNO SNELL μιας εξελικτικής πορείας της αρχαίας ελληνικής σκέψης την οποία διακρίνει σε τρία στάδια.

Το πρώτο στάδιο απαντάται στην Ομηρική εποχή, στα Ομηρικά έπη. Σε αυτό το στάδιο έχουμε την απόλυτη εξάρτηση του ανθρώπου από την θεία πρόνοια. Οι πράξεις και τα αισθήματα του ανθρώπου καθορίζονται από τις θεϊκές δυνάμεις. «Η ανθρώπινη δράση δεν είναι πραγματική και αυτόνομη αλλά ό,τι εκτελεί ο άνθρωπος οφείλεται σε θεϊκό σχέδιο και ενέργεια. ...έτσι η δράση του δεν φτάνει σε ένα σκοπό που έθεσε ο ίδιος. ...Στον Όμηρο... ο άνθρωπος δεν αισθάνεται ακόμη τον εαυτό του ως πηγή των αποφάσεών του αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά στην τραγωδία.»^[4] Το επόμενο στάδιο αναφέρεται στην αφύπνιση της προσωπικότητας στην αρχαϊκή λυρική ποίηση. «Η πιο χαρακτηριστική διαφορά ανάμεσα στους επικούς και τους λυρικούς ποιητές είναι ότι οι δεύτεροι εμφανίζονται ως προσωπικότητες... [και] σε αντίθεση με το προβληματικό όνομα του Ομήρου αναφέρουν το όνομά τους, μιλούν για τον εαυτό τους, προσφέρονται σε αναγνώριση ως συγκεκριμένα πρόσωπα ... Το νέο στοιχείο [λοιπόν] που

χαρακτηρίζει την ποίηση αυτή... είναι ότι οι ποιητές μιλούν για τον εαυτό τους.»
[5], κάτι που λείπει από το έπος καθώς «δεν υπάρχει κάτι παρόμοιο στη σφαίρα των φυσικών λειτουργιών, σε αναλογία με τις οποίες αντιλαμβάνεται ο Όμηρος τις ψυχικές λειτουργίες.»[6]

Καταληκτικό στάδιο αυτής πνευματικής ανέλιξης αποτελεί η τραγωδία. Στην τραγωδία το νέο απόκτημα είναι η σημασία της προσωπικής συνείδησης και η ανάληψη της προσωπικής δράσης.Τραγικοί όπως οι Αισχύλος Ευριπίδης και Σοφοκλής αποδεσμεύουν τον άνθρωπο από την κοσμική τάξη του παρελθόντος. Οι ενέργειες του ανθρώπου είναι πλέον αποτέλεσμα εσωτερικής βούλησης και όχι αντίδραση σε εσωτερικούς ερεθισμούς όπως συμβαίνει στον Όμηρο. Το δράμα αναζητά τα πνευματικά κίνητρα της δράσης. Η δε γνώση και αυτογνωσία γίνονται αντικείμενο στοχασμού. Ως ακόλουθη συνέπεια η αυθορμησία-αυτονομία του πνεύματος έχει απαγκιστρωθεί καθοριστικά από την όποια επίδραση των θεών.[7] Θέση προδρόμου αναφορικά με την αντίληψη περί αυτονομίας μπορούμε να αναγνωρίσουμε στο σοφιστή Πρωταγόρα από την αξιωματική του θέση ότι «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος...». Στους αιώνες που ακολούθησαν η καθιέρωση της αυτονομίας επιτελέστηκε στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας και της ηθικής από την επίδραση κυρίως των I. Kant, E. Fromm και J. S. Mill.

[1] Βλ. Φιλήμωνα Παιονίδη, *Ψευδολογία και ηθική*, εκδ.Βάνιας Θεσσαλονίκη 1994, σ.195.

[2] Στο ίδιο, σ.195.

[3] Στο ίδιο, σ.196.

[4] BRUNO SNELL, *Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1981, σς.50-51.

[5] Στο ίδιο, σς.81-84.

[6] Στο ίδιο., σ.101.

[7] Πρβλ.,BRUNO SNELL, *όπ.*,σς.147-157.